

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

Мужанова Наталія Володимирівна

УДК [159.942.5:343.811]-053.6 (043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ
ПРЕДСТАВНИКІВ НЕФОРМАЛЬНИХ СУБКУЛЬТУР**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Журавльова Лариса Петрівна,
Поліський національний університет,
завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент
Павелків Віталій Романович,
Рівненський державний
гуманітарний університет, професор
кафедри загальної психології та
психодіагностики, декан психолого-
природничого факультету;

кандидат психологічних наук, доцент
Федоренко Алла Федорівна,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри загальної і соціальної
психології та психотерапії.

Захист відбудеться 19 квітня 2021 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «18» березня 2021 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Геополітичні, економічні та суспільні трансформації в нашій країні зумовлюють нові смислотвірні процеси, як в соціальному, так і науковому планах. Зневіра у застарілі ідеали й відмова від пострадянських цінностей сприяли формуванню національної свідомості і стимулювали пошук нових смислів. На тлі цих буремних подій зростає кількість різних неформальних субкультур, склад яких досить різномірний: волонтери, добровольчі батальйони, активістські групи. Неформальна субкультура просоціального спрямування є сприятливим середовищем для особистісного становлення своїх членів. Вона також детермінує специфічний розвиток смислової сфери особистості, її життєвих смислів і настанов.

У зарубіжній психології вивченням смислу та його корелятивів займалася значна кількість дослідників, які вивчали світоглядні феноменологічні його аспекти: починаючи з психоаналітиків (З. Фрейд, А. Адлер та К. Юнг), представників гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, Е. Фромм, К. Хорні), екзистенціальної психології (В. Франкл), гештальт психології (К. Левін, Ф. Перлз) та завершуючи представниками соціального підходу (А. Тешфел і Р. Харре). Найбільш поширеними підходами до вивчення смислової сфери є психолого-педагогічна концепція особистості, здатної до самонавчання Л. Томаса і Ш. Харрі-Аугстайна та соціально-екологічна теорія Дж. Шоттера.

Наприкінці минулого та на початку нового століття проблематику смислу почали вивчати й українські науковці. В межах онтологічного підходу його вивчали Г. О. Балл, Н. Ф. Каліна, А. Ф. Лазарук, С. Д. Максименко Т. М. Титаренко; в контексті віри в вищу ідею (базис духовного саморозвитку) – М. Й. Боришевський і О. П. Колісник; структуру смислу, смислові утворення й особистісні смисли з позицій діяльнісного підходу – С. Є. Виговський; в рамках вітакультурного підходу – А. А. Фурман; ціннісно-смислової свідомості та аксіопсихології особистості – З. С. Карпенко і В. М. Ямницький. Серед російських дослідників Д. О. Леонтьєв першим почав займатися узагальненням змісту категорій смислу, включно зі знаходженням їх зв'язків та місця в структурі особистості. Його дослідження доповнив В. Е. Закревський (вплив «архетипу досконалої людини» на соціальну динаміку (смысл як феномен суспільної свідомості) та К. В. Карпінський (вивчення смислових корелятивів, типів і детермінант смисложиттєвих станів особистості).

Наукове вивчення неформальної субкультури розпочалося значно пізніше – у 80-х роках ХХ століття. На думку багатьох дослідників (А. Б. Гофман, Н. М. Ільїнський, В. Т. Лисовський, В. А. Лукова, С. І. Левікова, Д. Сурвілайте, М. Н. Топалов, В. А. Ядов та ін.), молодіжні субкультурні явища зумовлені соціально-історичними передумовами. Вивчались особливості впливу субкультури на формування особистості (К. В. Абрамов, А. В. Мудрик, Т. В. Селецька та ін.), де вона розглядається, як один з етапів її соціалізації (А. І. Кірсанов та А. В. Літвінова),

просоціальний та моральний розвиток особистості в умовах субкультури (детермінація, механізми, генезис), психогенез її агресивної та деструктивної поведінки (В. Р. Павелків).

Проте, смислова сфера учасників субкультурних груп окремо не вивчалася, тоді як її дослідження дозволить оптимізувати її смислові утворення, що, в свою чергу, допоможе їй інтегруватися до традиційного культурного простору. Отже, практична значущість та недостатня розробленість цієї проблематики сучасною психологічною наукою і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні особливості розвитку смислової сфери представників неформальних субкультур»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри психології розвитку та консультування Житомирського державного університету імені Івана Франка в межах науково-дослідної теми «Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства» (державний реєстраційний номер 0114U003867). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 31.05.2019 р) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 26.11.2019 р.).

Метою дослідження було встановлення психологічних особливостей та обґрунтування, розробка і апробація програми психологічної корекції розвитку смислової сфери особистості юнацького та дорослого віку, які є активними учасниками неформальних субкультур.

В основу дисертаційного дослідження було покладено **припущення** про те, що особистість, яка перебуває у неформальному субкультурному середовищі, має низку специфічних вікових та статевих особливостей смислової сфери, що зумовлює її негативну адаптацію в традиційній культурі, а їх корекція можлива шляхом розвитку окремих смислових структур активними методами навчання.

Відповідно до мети було сформульовано наступні **завдання** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення смислової сфери особистості представників неформальних субкультур та розробити теоретичну модель її розвитку.

2. Дослідити особливості онтогенетичної динаміки смислової сфери членів неформальних субкультур.

3. Встановити особливості вікової та статевої диференціації смислової сфери «неформалів».

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму психологічної корекції смислової сфери особистості представників неформальних субкультур з метою актуалізації її адаптивних ресурсів.

Об'єкт дослідження – смислова сфера особистості.

Предмет дослідження – особливості розвитку смислової сфери представників неформальних субкультур юнацького та дорослого віку.

Теоретико-методологічною базою дослідження були основні принципи суб'єктного підходу (Л. П. Журавльова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко), положення щодо феноменології (Л. С. Виготский, Д. Б. Ельконін, Е. Х. Еріксон, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн), структури та детермінації смислів, які є структурними елементами свідомості й діяльності і зумовлюються потребами, цінностями, мотивами (Ю. Джендлін, К. Левін, А. Маслоу, К. Обуховский, Г. Олпорт, К. Р. Роджерс, Ж. Нюттен та ін.); положення про домінування соціальних смислів над особистісними (Р. Харре) та результати досліджень молодіжних субкультур (Є. О. Васильчук, В. Р. Павелків, Л. П. Чернова, І. В. Шапошнікова).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань дослідження та перевірки висунутої гіпотези застосовувався комплекс загальнонаукових методів. Провідними теоретичними методами були: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення наукових літературних джерел і практичних даних з проблематики дослідження. Організаційними методами дослідження були: порівняльний та лонгітюдний. На емпіричному етапі дослідження застосовувалися методи: спостереження та експеримент, який містив констатувальну, формувальну та контрольну складову. Для отримання емпіричної інформації застосовано методики: тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва, самоактуалізаційний тест Ю. Є. Альошиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Кроз (САТ), «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, опитувальник соціально-психологічної адаптованості Р. Даймонд – К. Роджерса, методика діагностики актуальних потреб особистості О. В. Капцова. Отримані результати дослідження було опрацьовано методами математичної статистики: визначення середніх значень, модальної частоти, ранжування, лінійного кореляційного аналізу Пірсона, вирахування t-критерію Стьюдента та U-критерію Манна-Уїтні (залежно від нормальності розподілу даних) з їх подальшою якісною інтерпретацією. Дані емпіричного дослідження статистично оброблялися та аналізувалися за допомогою програм Exell та SPSS Statistics for Windows.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота проводилась на базах (спортивні бари, молодіжні й ігрові клуби та організації, освітні заклади і соціальні мережі) функціонування неформальних просоціальних субкультур: реперів, готів, футбольних фанатів, геймерів, емо-кід, байкерів, АУЄ, толкієністів, скінхедів, косплеїв. Всього до дослідження було залучено 160 представників неформальних субкультур та 160 респондентів, які не входили до субкультурних об'єднань в рівній кількості осіб юнацького (15-21 роки) та дорослого (22-60 років) віку зі збереженням пропорційності статевого розподілу (50% чоловіків та 50% жінок). Для формування вибірки застосовано процедуру рандомізації.

Наукова новизна та теоретична значущість результатів дослідження:

– *вперше*: розроблено теоретичну структурну модель розвитку смислової сфери особистості, приналежної до неформальної субкультури, виокремлено психологічні особливості смислової сфери представників

неформальної субкультури (актуальні особистісні потреби, орієнтовані на досягнення вищого морально-духовного потенціалу, домінування цінностей спілкування та саморозвитку, високі рівні осмисленості життя, самоактуалізації та есканізму); констатовано наявність гіперадаптації в неформальному соціальному середовищі; виявлено специфіку онтогенетичної динаміки (розвиненість смислової сфери в юнацькому віці знижується з входженням учасників неформальної субкультури у віковий період дорослості) та статево-вікової диференціації смислової сфери учасників неформальної субкультури (у членів неформальної субкультури чоловічої статі з віком знижуються показники всіх компонентів смислової сфери тоді, як у осіб жіночої – зростають чи залишаються стабільними); створено та апробовано програму психологічної корекції смислової сфери членів неформальної субкультури з метою їх подальшої конструктивної інтеграції до загального культурного соціуму;

– *поглиблено та розширено* уявлення щодо змісту та структури смислової сфери учасників неформальних субкультур і динаміки її розвитку; особливостей взаємозв'язків між структурними елементами смислової сфери, ефективності самореалізаційних та адаптаційних можливостей учасників неформальної спільноти;

– *набули подальшого розвитку* положення про корекцію смислових структур для покращення перебігу процесу соціалізації й подальшої оптимізації адаптаційного ресурсу.

Особистий внесок здобувача. У працях, опублікованих у співавторстві з Журавльовою Л. П., автору дисертації належать результати та аналіз емпіричних досліджень особливостей та динаміки ціннісно-смислової сфери осіб, які належать до неформальних субкультур. Ідеї співавторів публікацій у дисертації не використовуються.

Практичне значення результатів дослідження. Пакет діагностичних методик та авторська програма психологічної корекції смислової сфери особистості, яка перебуває в неформальній субкультурі, може бути використана практичними психологами в роботі з людьми юнацького та дорослого віку з метою підвищення рівня їх адаптивних властивостей. Теоретичні та емпіричні результати дослідження з проблеми психологічних особливостей розвитку смислової сфери членів неформальної субкультури можуть використовуватися у змісті лекційних й практичних занять для студентів закладів вищої освіти з вікової, педагогічної, соціальної психології, психології особистості, психології міжособистісної взаємодії тощо.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися і отримали схвалення на: Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у просторі молодіжної субкультури» (м. Рівне, 2019 р.); IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2020 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Science, society, education: topical issues and development prospects» (Харків, 2020 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції

«Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки» (Запоріжжя, 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми особистісного зростання» (м. Житомир, 2019 р.), засіданнях кафедр соціальної та практичної психології, психології розвитку та консультування (2015-2020).

Основні результати дослідження *впроваджено* в практику підготовки студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/1403 від 24 червня 2020 року), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 01-12/54 від 6 липня 2020 року), Поліського національного університету (довідка № 1633/01-17 від 15 жовтня 2020 року), університету Митної справи та фінансів (довідка № 17-32/47 від 8 вересня 2020 року). Також результати дослідження впроваджено в роботу працівників кризового центру з попередження насильства в сім'ї «Лелека» (довідка № 307 від 5 липня 2020 року).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображені в 11 публікаціях автора, серед яких 5 статей у вітчизняних фахових виданнях, 1 – у зарубіжному фаховому виданні, 1 розділ у колективній монографії, 4 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (196 найменувань, з них – 16 іноземною мовою) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 244 сторінок. Основний зміст викладено на 192 сторінках. Робота містить 32 таблиці та 2 рисунки загальним обсягом 22 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** викладено актуальність дослідження, сформульовано його мету й основні завдання, визначено об'єкт, предмет і методологічні засади, вказано наукову новизну, відзначено теоретичну та практичну значущість, подано форми апробації результатів й описано структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «*Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних особливостей розвитку смислової сфери представників неформальної субкультури*» здійснено теоретичний аналіз світових наукових напрацювань, спрямованих на дослідження смислової сфери особистості та її корелятивів, проаналізовано психологічні дослідження соціального явища субкультури, розкрито особливості розвитку смислової сфери у двох вікових періодах (юнацькому та дорослому), подано опис авторської структурної моделі розвитку смислової сфери особистості приналежної до неформальної субкультури.

Узагальнені результати теоретичного аналізу напрямків розробки проблеми смислу свідчать, що смислова сфера була предметом дослідження багатьох психологічних течій: глибинної психології А. Адлера, феноменологічної психології Ю. Джендліна; когнітивної психології Дж. Келлі (теорія особистісних смислів); гештальт психології К. Левіна,

Ж. Нюттена; гуманістичної психології А. Маслоу та К. Р. Роджерса; еклектика і систематизатора ідей психоаналізу, біхевіоризму, гештальт та екзистенціальної психології Г. Олпорта; в рамках когнітивної та соціальної (проективної) психології Р. Харре; екзистенціальної психології В. Франкла; психоаналізу З. Фрейда; аналітичної психології К. Г. Юнга.

Радянські психологи (Б. С. Братусь, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, К. Обуховський, С. Л. Рубінштейн) вивчали смисл в контексті діяльності, з позиції мотивів і цілей, операційного смислу дії, а також місця цього феномену в структурі свідомості чи особистості. Структурною організацією смислової сфери особистості займалися О. Г. Асмолов, О. З. Басіна, Б. С. Братусь, Д. О. Леонтьєв й О. Є. Насіновська. Українські дослідники Г. О. Балл, Н. Ф. Каліна та Т. М. Титаренко проблему смислоутворення вивчали в контексті онтологічного підходу, М. Й. Боришевський й О. П. Колісник – віри в вищу ідею, А. А. Фурман – розвитку ціннісно-смислової свідомості в освітній сфері. З. С. Карпенко і В. М. Ямницький пов'язують смислову проблематику з духовністю суб'єкта, зокрема, з реалізацією ідеальних та трансцендентних потреб.

Оскільки смислова сфера учасника неформальної субкультури окремо не вивчалася, ми змушені обмежитися аналізом дотичних досліджень, які були спрямовані на вивчення особистості чи особливостей взаємодії членів різних субкультурних груп. Досліджувалися специфіка негативного впливу субкультури на розвиток особистості (М. М. Голуєва), соціокультурні детермінанти становлення молодіжних субкультур (А. І. Кірсанов та А. В. Літвінова), феномен субкультури в смислових конструктах підлітків-неформалів (В. А. Лавріненко), особливості Я-концепції осіб, які перебувають у неформальних релігійних організаціях (К. П. Гавриловська, О. І. Фурман), смисложиттєвих орієнтацій (А. Н. Михайлюк), психогенез агресивної та деструктивної поведінки й ідентифікації (В. Р. Павелків). При вивченні дотичних проблем стало зрозумілим те, що смислова сфера учасників неформальних субкультур має свою специфіку, яка підлягає корекції.

Відповідно до принципів суб'єктного підходу (Л. П. Журавльова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко), положень щодо феноменології, структури та детермінації смислів, які є структурними елементами свідомості й діяльності (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Е. Х. Еріксон, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн) і зумовлюються потребами, цінностями, мотивами (Ю. Джендлін, К. Левін, А. Маслоу, К. Обуховський, Г. Олпорт, К. Р. Роджерс, Ж. Нюттен) було вибудовано теоретичну модель смислової сфери учасників неформальних субкультур.

Критичний аналіз досліджень структури (спрямованість особистості, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації та самоактуалізація) смислової сфери студентів О. В. Москаленко та емпатійної особистості (потреби, гуманістичні ціннісні орієнтації, синергетична життєва позиція, сенс життя) С. Є. Виговським, а також урахування специфічних потреб, особливостей міжособистісної взаємодії (Л. П. Чернова, І. В. Шапошнікова), адаптаційних

властивостей учасників неформальних просоціальних субкультур (В. Р. Павелків) дозволив конкретизувати теоретичну модель їх смислової сфери. Виокремлено наступні структурні компоненти: 1) потребовий (сенси, що виникають у рамках потреб людини); 2) ціннісний (ціннісні орієнтації в якості найбільш усвідомлених та прийнятих людиною загальних смислів її життя); 3) смисложиттєві орієнтації (смиловий); 4) самоактуалізаційний (реалізує потреби в самоактуалізації, наближеність до самоактуалізованої особистості за осмисленістю життя); 5) ескапізм (пошук смислу в примарному, вигаданому житті) (Див.рис. 1).

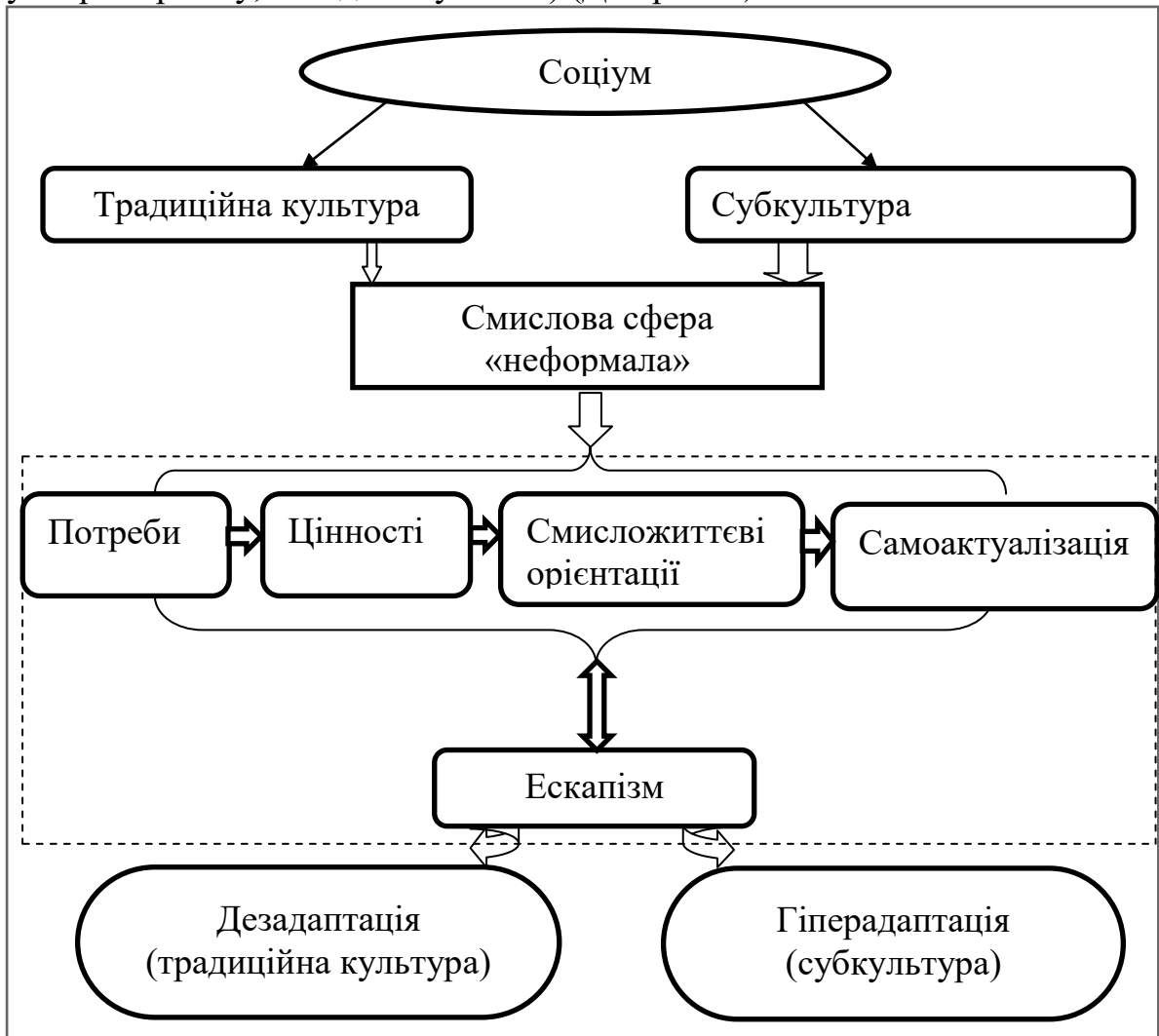

Рис.1. Структурна модель розвитку смислової сфери особистості, приналежної до неформальної субкультури.

Доводиться, що специфіка смислоутворень «неформалів» обумовлює їх гіперадаптацію у власному субкультурному угрупованні та дезадаптацію в традиційному соціумі.

Формування смислової сфери особистості відбувається впродовж життя, а її наповненість та зміст змінюється під дією різних чинників. Одним з центральних особистісних новоутворень юнацького віку є якісне переосмислення системи цінностей, пошук сенсу життя, життєве самовизначення, а у дорослому віці – соціалізація, проте крізь призму

самопізнання, самоактуалізації та самореалізації (І. Д. Бех, Н. О. Довгань, І. С. Кон, М. В. Савчин).

Для вивчення онтогенетичних трансформацій смислової сфери в системі «Покоління дітей – Покоління батьків» та апробації запропонованої теоретичної моделі розвитку смислової сфери особистості члена неформальної субкультури проведено емпіричне дослідження особливостей смислоутворення респондентів, відповідно, юнацького та дорослого віку.

У **другому розділі** «Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку смислової сфери представників неформальної субкультури юнацького та дорослого віку» описано методичну базу і процедуру організації емпіричного дослідження, подано первинні результати дослідження (пілотажний зріз) психологічних особливостей розвитку смислової сфери членів неформальної субкультурної групи, подано аналіз особливостей онтогенетичної динаміки смислової сфери «неформалів», висвітлено особливості їх вікової та статевої диференціації, здійснено порівняльний аналіз особливостей розвитку смислової сфери членів неформальної субкультури та представників традиційної культури (пересічних громадян).

На першому етапі (2015 рік) емпіричного дослідження було проведено пілотажне дослідження особливостей смислової сфери особистостей юнацького та дорослого віку з неформального субкультурного середовища.

На другому етапі було проведено повторні процедури діагностики з часовою експозицією у два роки (2018-2020 роки) за допомогою поєднання методів поперечного зрізу та лонгітуду.

Емпірично встановлено, що смислова сфера представників неформальних субкультур має *низку психологічних особливостей*, які відрізняють її від смислової сфери пересічних громадян, і, відповідно, виникають внаслідок їх активної життєдіяльності/участі в цих специфічних культурних групах.

Виявлено негативну *вікову динаміку* показників смисложиттєвих та ціннісних орієнтації членів неформальних груп впродовж дослідного періоду (2015 –2020 роки). У юнаків впродовж п'яти років спостерігається стабільна негативна динаміка таких показників смисложиттєвих орієнтацій, як життєві цілі ($t=2,28$; $p\leq 0,05$) та локус контролю – Я ($t=2,11$; $p\leq 0,05$), тобто в процесі дорослішання у юнаків погіршується цілепокладання, планування власного майбутнього та збільшується зневіра у можливості контролювати власне життя, загалом нівелюються (деградують) їх суб'єктні характеристики. У дорослих чоловіків-«неформалів» ця закономірність проявляється в значному зменшенні ($U=-1,96$; $p\leq 0,05$) планів на майбутнє та дефіциті життєвих цілей. В 2020-му році ситуація загострилася появою у них часткової смисловтрати ($t=2,06$; $p\leq 0,05$). Отже, онтогенетичною статевою особливістю є інфантилізація представників чоловічої статі та нівелювання їх суб'єктних характеристик.

Юні дівчата продемонстрували найбільш інтенсивну та амбівалентну картину розвитку смисложиттєвих орієнтацій впродовж п'яти років:

відзначено негативну динаміку показників за шкалами «осмисленість» ($t=2,69$; $p\leq 0,01$), «життєві цілі» ($t=3,79$; $p\leq 0,01$), «результат життя» ($t=5,17$; $p\leq 0,01$) та «локус контролю – Я» ($t=3,07$; $p\leq 0,01$) та позитивну динаміку (з 2018 по 2020 рік) показників за шкалою «процес життя» ($t=1,94$; $p\leq 0,05$). У дорослих жінок було виявлено позитивну динаміку ($t=-2,13$; $p\leq 0,05$) лише за шкалою «локус контролю – Життя».

На початку дослідження в 2015 році члени неформальної субкультури демонстрували характеристики, наближені до властивостей самоактуалізованих особистостей. Ці показники були достовірно вищими, порівняно з відповідними показниками пересічних громадян, що може свідчити про більш інтенсивне прагнення перших розкрити свій потенціал та сприятливі умови для цього в субкультурному середовищі. Проте, впродовж п'яти наступних років у «неформалів» відбулась стрімка негативна динаміка за всіма показниками самоактуалізації, а саме: підтримки, орієнтації в часі, гнучкості поведінки, сенситивності до себе, спонтанності, самоповазі, самоприйнятті, уявленні про природу людини, синергії, прийнятті агресії, контактності, пізнавальних потреб. Винятком залишились цінності самоактуалізації ($U=-2,00$; $p\leq 0,05$) й творча спрямованість ($t=-2,20$; $p\leq 0,02$), які достовірно зросли.

Ціннісні орієнтації представників неформальної субкультури, як юнацького, так і дорослого віку, не зазнали достовірних змін впродовж дослідного періоду і залишилися майже сталими.

Встановлено *статеві й вікові відмінності* між показниками смислової сфери юнацтва і дорослих з неформального середовища. Рівень задоволеності актуальних потреб юнаків вищий, порівняно з відповідними показниками дорослих чоловіків. Дорослі жінки більшою мірою, порівняно з дівчатами, задовольняють потреби у пізнанні ($t=2,46$; $p\leq 0,01$).

У членів неформальної субкультури існує значуща статева та вікова диференціація за ознаками самоактуалізації. Показники юнаків-неформалів достовірно переважають за показниками «підтримка» ($t=-3,29$; $p\leq 0,01$), «ціннісні орієнтації» ($U=-2,44$; $p\leq 0,01$), «спонтанна поведінка» ($t=-2,63$; $p\leq 0,01$), «самоприйняття» ($U=-3,31$; $p\leq 0,01$), «креативність» ($t=-2,05$; $p\leq 0,05$) та є нижчими за шкалами «сенситивність» ($t=2,39$; $p\leq 0,01$) і «прийняття агресії» ($t=2,69$; $p\leq 0,01$) порівняно з чоловіками. В неформальному середовищі між жінками різних вікових груп, значно менше розбіжностей в ознаках самоактуалізації, порівняно з чоловіками. У дівчат домінують «ціннісні орієнтації» ($t=-1,98$; $p\leq 0,01$), у жінок – «підтримка» ($t=2,24$; $p\leq 0,05$), «орієнтація в часі» ($t=2,13$; $p\leq 0,05$), «контактність» ($t=2,08$; $p\leq 0,05$).

Не спостерігається достовірних відмінностей між показниками смисложиттєвих орієнтацій юнаків та чоловіків з неформальної субкультури, хоча існує тенденція до переважання середніх значень осмисленості життя юнаками на тлі більшої задоволеності процесом життя чоловіків. Поміж представниць жіночої статі ситуація інша, а саме достовірне переважання показників усіх смисложиттєвих орієнтацій дорослих жінок над відповідними показниками юних дівчат: «осмисленість» ($U=-2,03$; $p\leq 0,04$),

«цілі» ($U=-2,13$; $p\leq 0,05$), «процес життя», «результат» ($U=-2,47$; $p\leq 0,01$), «локус контролю – Я» ($U=-2,56$; $p\leq 0,01$) та «локус контролю – Життя».

Виявлено специфічність окремих компонентів смислової сфери учасників неформальної субкультури, порівняно з їх пересічними ровесниками, та визначено їх *вікові й статеві особливості*:

– юнаки: а) *потребова сфера* юнаків-неформалів відрізняється від пересічних юнаків тим, що у перших менш актуальними є низка потреб: в емоційній насиченості ($t=-2,51$; $p\leq 0,01$), підготовленості ($t=3,63$; $p\leq 0,01$) і морально-етичних ($t=7,04$; $p\leq 0,01$); б) *ціннісні орієнтації*: існують відмінності лише в спрямованості цінностей-засобів (юнакам-неформалам більшою мірою притаманні індивідуалістичні цінності, а цінності спілкування є менш важливими, порівняно з пересічними ровесниками); в) рівень *осмисленості* життя юнаків з неформального субкультурного середовища, за всіма показниками нижчий, порівняно з пересічними; г) *самоактуалізація* більшою мірою притаманна юнакам-неформалам, порівняно з пересічними хлопцями, зокрема у гнучкості в поведінці при реалізації власних цінностей ($U=-1,91$; $p\leq 0,05$), самоповазі ($t=-2,78$; $p\leq 0,01$) та контактності ($U=-2,48$; $p\leq 0,01$) й поступаються лише ціннісним орієнтаціям ($U=3,91$; $p\leq 0,01$); д) *ескапізм*: юнаки-неформали мають вищі показники середніх значень за рівнем ескапізму, порівняно з пересічними однолітками.

– чоловіки: а) *потребова сфера*: чоловіки-неформали мають меншу вираженість потреб у емоційній насиченості ($t=-2,93$; $p\leq 0,05$), підготовленості ($U=-2,87$; $p\leq 0,05$) та морально-етичних потребах ($t=-2,93$; $p\leq 0,01$), порівняно з пересічними чоловіками; б) *ціннісні орієнтації* чоловіків-неформалів спрямовані на етичні, індивідуалістичні та цінності спілкування, тоді як пересічних чоловіків – на цінності діяльності та самоствердження; в) *осмисленість життя*: зрілі чоловіки з неформального субкультурного середовища вважають своє життя менш осмисленим ($t=2,57$; $p\leq 0,01$), відчувають меншу задоволеність його процесом ($t=2,93$; $p\leq 0,02$) й нижчий рівень контролю над ним ($U=2,10$; $p\leq 0,04$), порівняно з пересічними; г) *самоактуалізація* у чоловіків-неформалів та пересічних не має достовірних відмінностей; д) *ескапізм* достовірно вищий у неформалів, порівняно з пересічними чоловіками ($t=2,16$; $p\leq 0,05$).

– дівчата: а) *потребова сфера* юнок не має статистично достовірних відмінностей від їх ровесниць з традиційної культури; б) *ціннісні орієнтації*: цінності-цілі для юнок з обох культурних середовищ є спільними, а цінності-засоби відмінними (для дівчат-неформалок важливими є індивідуалістичні, цінності діяльності та самоствердження, а для пересічних дівчат цінності спілкування та особистого життя); в) *осмисленість життя*: юнки із субкультурного середовища порівняно зі «звичайними» дівчатами вважають своє життя менш осмисленим ($U=-3,54$; $p\leq 0,01$) і цілеспрямованим ($t=4,95$; $p\leq 0,01$), не вважають свої життєві здобутки вагомими ($t=4,44$; $p\leq 0,01$), а контроль життя цілковитим ($U=-3,40$; $p\leq 0,01$); г) *самоактуалізація*: не поділяють цінностей самоактуалізованої особистості ($U=3,74$; $p\leq 0,01$), проте цінують кожен момент власного життя ($t=2,50$; $p\leq 0,01$) та поважають себе

($t=2,33$; $p\leq 0,02$), порівняно з пересічними юнками; д) *ескапізм*: *рівень ескапізму* юнок-неформалок є вищим за показниками середніх, порівняно з їх пересічними ровесницями.

– жінки: а) *потребова сфера*: мають більшу вираженість потреби в пізнанні, порівняно з пересічними жінками ($t=-2,08$; $p\leq 0,05$); б) *ціннісні орієнтації*: цінності-цілі не відрізняються, а цінності-засоби є відмінними – жінки-неформалки надають перевагу цінностям професійної самовизначеності, діяльності та саморозвитку, а пересічні жінки – цінностям спілкування, особистого життя та прийняттю інших; в) *осмисленість життя*: жінки-неформалки розцінюють своє життя, як менш осмислене ($U=-2,890$; $p\leq 0,04$), менше задоволені своїми життєвими здобутками ($t=4,21$; $p\leq 0,01$), не так вірять в себе ($t=3,08$; $p\leq 0,04$) та свою здатність контролювати його ($U=-2,21$; $p\leq 0,02$), порівняно з пересічними жінками; г) *самоактуалізація*: жінки-неформалки гірше усвідомлюють свої потреби в почуттях, ніж пересічні жінки ($U=-2,07$; $p\leq 0,05$); д) *ескапізм*: згідно з показниками середніх значень рівень ескапізму жінок-неформалок є вищим, ніж у пересічних жінок відповідного віку.

– юнацтво та дорослі: а) *потребова сфера*: представники неформальної субкультури вважають свої потреби більшою мірою задоволеними й їх система потреб є більш ієрархічно та статево диференційованою, порівняно з пересічними громадянами; максимальна кількість відмінних ознак спостерігається між представницями жіночої статі, особливо серед юних дівчат, а мінімальна – у представників чоловічої статі (серед юнаків їх взагалі не виявлено); задоволеність потреб у дорослих учасників неформальної субкультури є нижчою, а в юнацтва – вищою, порівняно з їх пересічними однолітками; б) *ціннісні орієнтації*: за мірою особистісної значущості є еквівалентними з цінностями пересічних людей цінності-цілі та відмінними цінності-засоби (перевага етичних й індивідуалістичних); ієрархічна структура системи ціннісних орієнтації «неформального» юнацтва та дорослих: етичні, індивідуалістичні, конформістські та цінності самоствердження; встановлено еквівалентність між цінностями юних «неформалів» та пересічних дорослих (цінності діяльності та самоствердження), а також між дорослими-неформалами та юнацтвом з традиційного суспільства (цінності спілкування, конформізму і прийняття інших); в) *рівень осмисленості життя* юнаків і дорослих з неформального субкультурного середовища нижчий, порівняно з відповідними групами респондентів з традиційного культурного середовища; г) *самоактуалізація*: більш стрімка негативна вікова динаміка самоактуалізації представників неформальної субкультури, порівняно з пересічними ровесниками; зрілі чоловіки-неформали ($U=-1,98$; $p\leq 0,05$) та юні дівчата ($U=-2,50$; $p\leq 0,05$) більш повно проживають кожний момент свого життя, порівняно, відповідно, з пересічними чоловіками й дівчатами; ціннісні орієнтації самоактуалізованих особистостей більшою мірою поділяють пересічні громадяни, ніж члени неформальної субкультури ($U=-2,18$; $p\leq 0,02$); д) *ескапізм*: у представників неформальної субкультури рівень ескапізму вищий, порівняно з пересічними

однолітками; ж) адаптаційні властивості субкультурного юнацтва вищі, а дорослих нижчі, порівняно з пересічними відповідними респондентами.

Доведено існування в юнацькому та дорослому віці достовірних відмінностей між складовими соціально-психологічної адаптації учасників неформальних субкультур та їх ровесників, що належать до традиційної культури.

Встановлено, що члени неформальної субкультури були більш соціально і психологічно адаптованими, порівняно з рівнем адаптованості людей в традиційному культурному середовищі. Проте висока адаптованість учасників неформальної субкультури зазвичай є актуальною лише в межах свого середовища. Їх сепарація від традиційної спільноти й уникання міжособистісних, соціальних та професійних контактів з людьми, не приналежними до субкультурної групи, репрезентують дезадаптованість в традиційному соціумі. Простежується також статева диференціація в особливостях адаптаційних процесів юних та дорослих респондентів. Констатовано негативну вікову динаміку інтегральної адаптації у представників чоловічої статі та позитивну – у представниць жіночої статі, які належать до неформальної субкультури. Поміж представників неформальної субкультури кращі адаптаційні властивості демонстрували юнаки та дорослі жінки, порівняно, відповідно, з чоловіками та дівчатами. У представників традиційної культури більш адаптованими виявилися дорослі чоловіки та жінки, порівняно з юними хлопцями та дівчатами.

Активна участь та тривале перебування в неформальній субкультурі відображається на системній взаємодії структурних елементів смислової сфери особистості та зумовлює її гіперадаптацію в субкультурі та дезадаптацію в традиційній культурі. Зокрема, гіперадаптація взаємопов'язана з високими показниками потребової сфери ($r_p=0,09$; $p\leq 0,04$), потребами в активності та готовності до майбутнього ($r_p=0,12$; $p\leq 0,05$), досягненнях ($r_p=-0,16$; $p\leq 0,01$), в сенсі життя ($r_p=0,14$; $p\leq 0,02$), самовираженні ($r_p=0,10$; $p\leq 0,02$), праці ($r_p=-0,15$; $p\leq 0,01$), рекреації ($r_p=-0,18$; $p\leq 0,01$); цінностями – нетерпимість ($r_p=-0,18$; $p\leq 0,01$), раціоналізм ($r_p=0,11$; $p\leq 0,01$), самоконтроль ($r_p=-0,09$; $p\leq 0,03$), тверда воля ($r_p=0,14$; $p\leq 0,02$), широта поглядів ($r_p=-0,13$; $p\leq 0,04$), чесність ($r_p=-0,10$; $p\leq 0,01$); смисложиттєвими орієнтаціями – реальність ($r_p=-0,10$; $p\leq 0,01$), локус контроль-Життя ($r_p=-0,12$; $p\leq 0,04$), креативність ($r_p=-0,17$; $p\leq 0,01$).

Доведено, що така специфічна складова смислової сфери «неформалів» як ескапізм системно взаємодіє з усіма іншими смисловими компонентами, а їх інтегративна взаємодія детермінує адаптацію / дезадаптацію особистості. Так, ескапізм *позитивно* корелює з потребами в емоційному спілкуванні ($r_p=0,09$; $p\leq 0,03$), досягненнях ($r_p=0,16$; $p\leq 0,01$), емоційній насиченості ($r_p=0,16$; $p\leq 0,01$), бути особистістю ($r_p=0,10$; $p\leq 0,02$), праці ($r_p=0,20$; $p\leq 0,01$), активності і готовності до майбутнього ($r_p=0,16$; $p\leq 0,01$); цінностями: цікава робота ($r_p=0,09$; $p\leq 0,05$), розвиток ($r_p=0,09$; $p\leq 0,04$), нетерпимість ($r_p=0,09$; $p\leq 0,04$), відповідальність ($r_p=0,09$; $p\leq 0,03$), самоконтроль ($r_p=0,19$; $p\leq 0,01$) та широта поглядів ($r_p=0,09$; $p\leq 0,03$); із ознаками самоактуалізації: уявлення про

природу агресії ($r_p=0,14$; $p\leq 0,01$), прийняття агресії ($r_p=0,10$; $p\leq 0,02$) та негативно – з потребами в сенсі життя ($r_p=-0,10$; $p\leq 0,01$), самовираженні ($r_p=-0,15$; $p\leq 0,01$), в управлінні ($r_p=-0,11$; $p\leq 0,01$), рекреації ($r_p=-0,19$; $p\leq 0,01$); з цінностями: активне життя ($r_p=-0,11$; $p\leq 0,01$), здоров'я ($r_p=-0,09$; $p\leq 0,05$), розваги ($r_p=-0,10$; $p\leq 0,02$). Також спостерігаються кореляційні зв'язки між показниками ескапізму та безпосередньо адаптивними властивостями «неформалів»: не прийняття себе ($r_p=0,20$; $p\leq 0,01$), не прийняття інших ($r_p=-0,19$; $p\leq 0,01$), інтегральна адаптивність ($r_p=-0,50$; $p\leq 0,01$).

Отримані результати емпіричного дослідження дозволили визначити об'єм корекційного впливу та доцільність застосування програми психологічної корекції.

У **третьому розділі** «Психологічні особливості розвитку смислової сфери представників неформальної субкультури», подано обґрунтування та опис програми психологічної корекції смислової сфери особистості, яка перебуває в неформальній субкультурі. Висвітлено організацію, проведення, результати формувального експерименту та контрольного психодіагностичного зрізу через 3 місяці після корекційного впливу, проведено аналіз отриманих результатів.

Програма психологічної корекції смислової сфери активних членів неформальної субкультури створена з метою оптимізації їх адаптивних властивостей до традиційної культури через розвиток всіх її структурних компонентів (Див. Рис. 2). Для участі в психокорекційній програмі було залучено 45 членів неформальної субкультури, за наступними критеріями: низький рівень осмисленості життя; спрямування ціннісних орієнтацій на цінності індивідуалістичні та конформізму; низькі показники за шкалами ціннісних орієнтацій, сенситивності, самоповаги, синергії й прийняття агресії; існування актуальних потреб особистості, які знаходяться в зоні «часткової незадоволеності»; низькі показники соціально-психологічної адаптації або високі показники за рахунок ескапізму (гіперадаптація до субкультурного середовища). Впровадження програми відбувалося з 10 січня по 13 травня 2020-го року. Базою проведення слугувала приватна школа вивчення іноземних мов «Аванте» (м. Київ). Сформовано 3 експериментальні групи по 15 учасників кожна, віком від 20 до 45 років. Об'єм Програми становив 30 годин: 10 зустрічей (по 3 години кожна), частота зустрічей – 1 раз на тиждень. *Форма роботи*: групова, група є відкритою.

В основі програми психологічної корекції смислової сфери особистості лежать принципи логотерапії В. Франкла. Основним методом психокорекційної роботи був авторський біографічний тренінг, який був модифікацією біографічного тренінгу К. В. Карпінського, розробленого для однієї особи, а також з залученням відповідних вправ соціально-психологічного тренінгу Л. А. Петровської (рис. 2).

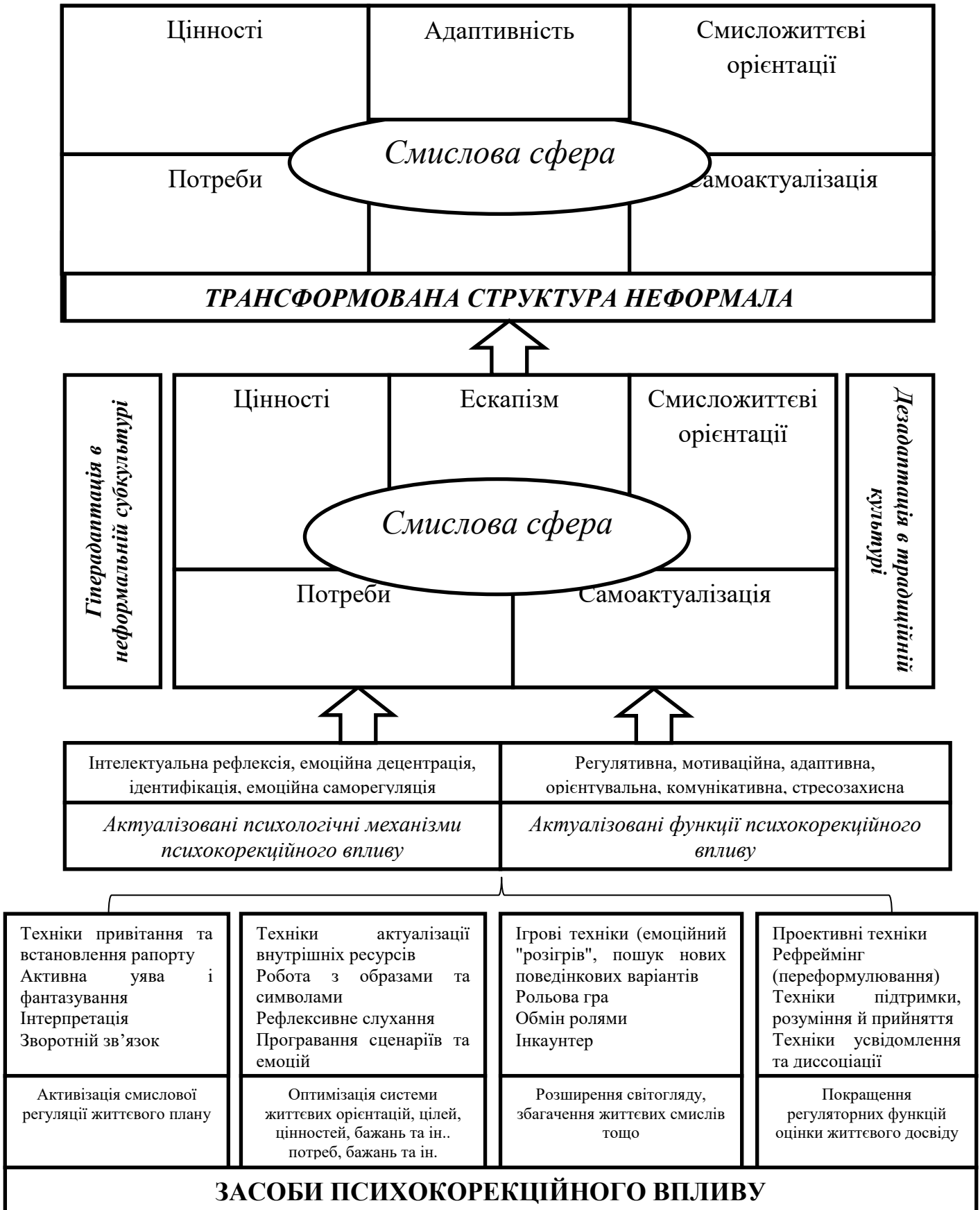

Рис. 2. Модель психологічної корекції смислової сфери представників неформальних субкультур

Розробка і наступна апробація програми психологічної корекції смислової сфери особистості, приналежної до неформальної субкультури була спрямована на корегування низьких показників задоволеності потреб, ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій, рівнів самоактуалізованості та адаптованості до традиційної спільноти.

Результати контрольного зрізу засвідчили ефективність апробованої програми психологічної корекції смислової сфери особистості, яка є приналежною до неформальної субкультури. Так, ієрархічна структура актуальних особистісних потреб набула більшої гнучкості, ціннісні орієнтації стали більш гармонізованими, що виявлялося у їх рівному розподілі між групами цінностей. Смисложиттєві орієнтації респондентів після участі в програмі відповідно до показників середніх зросли за рівнями осмисленості, та контролем життя, достовірні відмінності стосувалися лише ознаки процес проживання життя ($t=-2,362$, $p\leq 0,02$).

Важливим результатом психокорекційної роботи є достовірне зростання адаптаційних властивостей, які властиві традиційній культурі, саме інтегральної адаптації, адаптивності, інтегрального самоприйняття, прийняття себе, інтегрального емоційного комфорту та зниження показників неприйняття себе і неприйняття інших (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка адаптаційних властивостей особистості
з неформальної субкультури**

Шкали	На початку експерименту		Після експерименту			Через 3 місяці		
	\bar{X}	-t/-U p	\bar{X}	-t/-U p	p	\bar{X}	-t/-U p	p
Ескапізм	17,20		14,37	2,04	0,01	15,43	2,46	0,01
Інтегральна адаптація	45,91		52,77	3,94	0,05	52,84		
Адаптивність	102,2		115,0	3,28	0,05	119,6		
Прийняття себе	33,08		36,66	2,61	0,01	36,22		
Інтег-й емоційний комфорт	46,55		53,91	2,34	0,01	52,17		
Неприйняття себе	25,64		22,57	1,94	0,01	19,60	2,04 ¹	0,05
Неприйняття інших	23,11		20,97	2,35	0,05	22,37		

На заключному етапі апробації програми було встановлено достовірну позитивну динаміку самоактуалізації особистості респондентів, яка виявилася у зростанні рівня незалежності цінностей та поведінки учасників від зовнішніх впливів й вмінні якісно жити в кожен момент власного життя, також зросли й інші показники: рівень взаємодії з оточуючими, самоповаги та самоприйняття, прийняття дихотомії світу, вміння швидко встановлювати

тісні емоційно-насичені стосунки та пізнання нового. У контрольному експерименті було виявлено чіткий подальший розвиток попередньо встановленої позитивної динаміки, а саме зниження рівня ескапізму ($t=2,46$; $p \leq 0,01$) і не прийняття себе ($t=2,04$; $p \leq 0,05$) та зростання емоційного комфорту ($t=2,11$; $p \leq 0,05$), що доводить дієвість програми психологічної корекції.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і наукове обґрунтування проблеми розвитку смислової сфери особистості юнацького і зрілого віку з неформальної субкультури. Теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено особливості розвитку смислової сфери члена неформальної спільноти, виявлено особливості її онтогенетичної динаміки та статево-вікової диференціації; теоретично змодельовано та апробовано програму психологічної корекції смислової сфери особистості з неформального субкультурного середовища.

1. Теоретичний аналіз та переосмислення встановлених підходів до вивчення чинників смислової сфери, смислової динаміки, її феноменологічних, динамічних та структурних характеристик, а також вікових особливостей розвитку особистості юнацького (сенситивність для розвитку смислової сфери та трансформації смислових утворень) і зрілого (актуалізація потреби особистості в пошуку сенсу життя) віку дозволив теоретично обґрунтувати структурну модель розвитку смислової сфери особистості, яка впродовж тривалого часу є активним членом неформальної субкультурної групи. Структура смислової сфери особистості учасника неформальної субкультури складається з таких компонентів: потребового, ціннісного, смисложиттєвих орієнтації, самоактуалізаційного й ескапізму.

2. Виокремлено низку психологічних особливостей смислової сфери представників неформальної субкультури:

– вікові: а) у потребовій сфері – рівень задоволеності актуальних особистісних потреб членів неформальної субкультури знижується з віком (у юних є вищим, порівняно зі зрілими); б) ціннісні орієнтації юних представників неформальної субкультури спрямовані на цінності професійної самореалізації, а у дорослих – на етичні й цінності спілкування; в) відповідно до смисложиттєвих орієнтації «неформалів» спостерігається вікова й статева диференціація: юні дівчата та дорослі чоловіки демонстрували низькі показники осмисленості, а юнаки і жінки – високі; г) високий рівень самоактуалізованості юних учасників неформальної субкультури з віком знижується;

– статеві: а) у потребовій сфері – актуальні особистісні потреби, включно з інтегральними показниками мають вищий рівень задоволеності та чітку статеву диференціацію (максимум відмінностей спостерігається у дівчат й у зрілих чоловіків); б) ціннісні орієнтації учасників неформальної субкультури чоловічої статі мали виражений індивідуалістичний характер, а жіночої – спрямування на професійну самореалізацію; в) смисложиттєві орієнтації: рівень осмисленості життя юнаків та жінок вищий, ніж у чоловіків

та дівчат, а саме юнаки-неформали оцінюють власне життя як більш осмислене, цілеспрямоване, контрольоване, вони більш задоволені минулим, менше впевнені в собі і менше задовольняються процесом його проживання, порівняно з чоловіками; поміж жіноцтва спостерігається достовірне переважання всіх показників смисложиттєвих орієнтацій над відповідними показниками юнок («осмисленість», «цілі», «процес життя», «результат», «локус контролю – Я», «локус контролю – Життя»); г) констатовано негативну вікову динаміку адаптивних властивостей в осіб чоловічої статі та позитивну – у жіночої статі;

– динамічні: а) у потребній сфері спостерігається негативна тенденція в рівнях задоволеності особистісних потреб; б) ціннісна: онтогенетична динаміка не має достовірних змін в системі цінностей учасників неформальної спільноти, проте тяжіє до етичних та індивідуалістичних цінностей; в) негативна онтогенетична динаміка показників смисложиттєвих орієнтації «неформалів» впродовж 2015 – 2020 років; г) позитивні динамічні зміни показників самоактуалізації, які зумовлені виключно високими результатами юнацтва з неформального субкультурного середовища (особливо осіб чоловічої статі). Члени неформальної субкультури були і залишаються більш наближеними до самоактуалізованих особистостей, порівняно з представниками традиційної культури;

– адаптаційні: існують достовірні відмінності між адаптивними властивостями членів неформальної та традиційної спільноти, яка виявляється у гіперадаптації (завдяки високим показникам конформізму та ескапізму) у неформальному субкультурному середовищі та сепарації, пасивності й униканні тісних зв'язків з представниками традиційного культурного середовища.

3. Встановлено специфічність окремих компонентів смислової сфери активних членів неформальної субкультури, порівняно з представниками традиційної спільноти:

– чоловіки і жінки: а) потребова сфера: рівень задоволеності потреб чоловіків з неформальної субкультури нижчий, ніж у пересічних чоловіків, тоді як у жінок ситуація обернена; б) ціннісні орієнтації: вагомі цінності-цілі у «неформалів» та пересічних людей є майже ідентичними, проте цінності-засоби відрізняються: конформістські цінності та самоствердження притаманні «неформалам», а цінності діяльності та особистого життя – членам традиційної спільноти; в) рівень осмисленості: члени неформальної субкультури вважають своє життя порівняно менш осмисленим ніж пересічні громадяни; г) висока наближеність до самоактуалізованої особистості членів неформальної субкультури, порівняно з представниками традиційної культури практично нівелювалася впродовж дослідного періоду; д) адаптаційні властивості чоловіків-неформалів вищі, порівняно з пересічними чоловіками, ці ж властивості у жінок-неформалок нижчі, ніж у пересічних жінок.

– юнаки та дорослі: а) рівень задоволеності потреб учасників неформальної субкультури є високим у юнацтва та низьким у дорослих,

порівняно з їхніми однолітками з традиційного культурного середовища; б) інструментальні цінності (діяльності та самоствердження) є спільними для юнацтва з неформальної спільноти та дорослих з традиційного суспільства, в свою чергу ціннісні орієнтації пересічного юнацтва та дорослих-неформалів також мають низку спільних рис: цінності спілкування, конформізму, прийняття інших; в) рівень осмисленості життя членами неформальної субкультури, як юних так і дорослих, є нижчим, порівняно з їх однолітками з традиційного суспільства; г) процес самоактуалізації членів неформальної субкультури є нерівномірним та нестабільним, вони більш орієнтовані на якість життя ніж на ціннісні орієнтації самоактуалізованої особистості; д) у юнацькому віці адаптаційні властивості членів субкультури вищі, порівняно з пересічним однолітками, проте з набуттям дорослого віку вони втрачають цю перевагу й починають поступатися пересічним одноліткам за цією ознакою.

Доведено, що в неформальному середовищі спостерігається негативна вікова динаміка адаптаційних властивостей осіб чоловічої статі та позитивна – жіночої; члени неформальної субкультури більш соціально і психологічно адаптовані в своєму неформальному середовищі, порівняно з рівнем адаптивності людей в традиційному культурному середовищі. Неформальна субкультура є сприятливим середовищем для розкриття потенціалу і становлення особистості в юнацькому віці, проте в дорослому віці її вплив стає деструктивним.

4. Теоретичним підґрунтям моделі та програми психологічної корекції смислової сфери представників неформальних субкультур виступили принципи логотерапії В. Франкла та авторський біографічний тренінг, спрямований на оптимізацію їх адаптивних властивостей до традиційної культури через розвиток структурних компонентів смислової сфери.

Доведено ефективність програми психологічної корекції смислової сфери особистості, яка перебуває в неформальній субкультурі: актуальні особистісні потреби набули значної гнучкості й більшою мірою відповідають традиційній культурі; відбувся рівний розподіл між пріоритетними цінностями-цілями за ціннісними групами, зріс рівень осмисленості життя, його перебіг і контрольованість; рівень самоактуалізації залишився в межах середніх, спостерігається позитивна динаміка її показників, активізувалися суб'єктні якості особистості (усвідомлення власних потреб та почуттів з їх наступною рефлексією, розширення своїх поведінкових меж, прийняття людської природи й агресії); достовірно зросли адаптаційні властивості до традиційного соціуму.

Психодіагностичні методи дослідження смислової сфери особистості та авторська програма її корекції з метою розвитку адаптивних властивостей осіб юнацького і дорослого віку є ефективним методичним та технологічним інструментарієм для практикуючих психологів.

Проведене нами дослідження не охопило всіх аспектів розглянутої проблеми. **Перспективою дослідження** є вивчення емпатії, ставлення до себе та до інших як системотвірних чинників конструктивної сепарації,

соціалізації особистості, а також порівняння особливостей розвитку смислової сфери особистості формальних та неформальних субкультур.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мужанова Н. В. Вікові особливості смислової сфери представників неформальних субкультур. *Наука і освіта*. 2016. №5. С. 228–232.
2. Журавльова Л. П., Мужанова Н. В. Особливості ціннісно-смислової сфери осіб, які належать до неформальних субкультур. *Український психологічний журнал*. 2018. №4(10). С. 53–68.
3. Журавльова Л. П., Мужанова Н. В. Динаміка ціннісно-смислової сфери учасників субкультур. *Психологія і реальність*. 2019. №12. С. 70–75.
4. Мужанова Н. В. Особливості актуальних потреб особистості юнацького та дорослого віку в неформальній субкультурі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки. 2020. 10 (55). С.155–160.
5. Мужанова Н. В. Особливості актуальних потреб особистості юнацького та дорослого віку в неформальній субкультурі. *Науковий вісник Херсонського ун-ту*. Серія «Психологічні науки». 2020. 3. С.115–123.
6. Мужанова, Н. В. Особенности личностной зрелости представителей неформальной субкультуры. *Science and Educationa New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. VIII(90). С. 62–66.
7. Мужанова Н. В. Неформальна субкультура, як чинник особистісного зростання молоді. *Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія* / Ред. колегія: Т.В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г.В. Пирог; за науковою редакцією професора Л.П. Журавльової. Житомир: Вид. О. О. Євнюк, 2020.С. 84–94.
8. Мужанова Н. В. Онтогенетична динаміка системи цінностей представників неформальних субкультур. *Актуальні проблеми особистісного зростання: Збірник наукових праць* [за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених (м. Житомир, 19 квітня 2019 року)]. Ред. колегія: Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук. М-во освіти і науки України, Житомирський держ. ун-т. І. Франка. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. – С. 94 – 95.
9. Мужанова Н. В. Динаміка адаптаційних властивостей представників неформальних субкультур. *«Особистісне зростання: теорія і практика»: Збірник наукових праць* [за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.)]. Ред. колегія: Л. П. Журавльова, Г. В. Пирог, Т. М. Шапран. М-во освіти і науки України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, соц.-псих. факультет. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С. 182 – 183.
10. Мужанова Н. В. Динаміка актуальних потреб особистості приналежної до неформальної субкультури. *Scitnce, society, education: topical issues and development prospects: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (2-4 серпня 2020 р., Харків). С. 216 – 219.

11. Мужанова Н. В. Психологічна корекція смислової сфери осіб з неформального субкультурного середовища: *Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 серпня 2020 р., Запоріжжя)*. С. 41 – 44.

АНОТАЦІЇ

Мужанова Н. В. Психологічні особливості розвитку смислової сфери представників неформальних субкультур. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню психологічних особливостей розвитку смислової сфери активних членів просоціальної неформальної субкультури юнацького та дорослого віку. У роботі проаналізовано основні наукові підходи до вивчення проблеми смислової сфери особистості та її корелятивів. Розкрито сутність соціального явища неформальної субкультури та особливості його функціонування в суспільстві. Подано теоретичну структурну модель розвитку смислової сфери особистості, приналежної до неформальної субкультури. Емпірично досліджено й проаналізовано результати психологічних особливостей складових смислової сфери учасників неформальної субкультури: їх онтогенетичну динаміку, вікову та статеву диференціації. Здійснено порівняльний аналіз особливостей розвитку смислової сфери членів неформальної та традиційної культур. Подано емпіричну модель психологічної корекції смислової сфери особистості, яка перебуває в неформальній субкультурі та результати успішної апробації відповідної корекційної програми.

Ключові слова: смислова сфера, смисли, ескапізм, потреби, цінності, смисложиттєві орієнтації, самоактуалізація, адаптація, онтогенетична динаміка, вікові та статеві особливості, неформальна субкультура, «неформали».

Мужанова Н.В. Психологические особенности развития смысловой сферы представителей неформальных субкультур. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2021.

Диссертация посвящена исследованию психологических особенностей развития смысловой сферы активных членов неформальной субкультуры юношеского и взрослого возраста. В работе проанализированы основные научные подходы к изучению проблемы смысловой сферы личности и ее коррелятов. Раскрыта сущность социального явления неформальной субкультуры и особенности его функционирования в обществе. Представлена теоретическая структурная модель развития смысловой сферы личности, принадлежащей к неформальной субкультуре. Доказано, что

активное участие и длительное пребывание в неформальной субкультуре отображается на системном взаимодействии структурных элементов смысловой сферы личности и обуславливает ее гиперадаптацию в субкультуре и дезадаптации в традиционной культуре. Эмпирически исследованы и проанализированы результаты психологических особенностей составляющих смысловой сферы участников неформальной субкультуры: их онтогенетическую динамику, возрастную и половую дифференциации. Осуществлен сравнительный анализ особенностей развития смысловой сферы членов неформальной и традиционной культур. Показано, что неформальная субкультура является благоприятной средой для раскрытия потенциала и становления личности в юношеском возрасте, а во взрослом возрасте ее влияние становится деструктивным. Представлена эмпирическая модель программы психологической коррекции смысловой сферы личности, являющейся активным участником неформальной субкультуры, и результаты апробации соответствующей психокоррекционной программы.

Ключевые слова: смысловая сфера, смыслы, эскапизм, потребности, ценности, смысложизненные ориентации, самоактуализация, адаптация, онтогенетическая динамика, возрастные и половые особенности, неформальная субкультура, «неформалы».

Muzhanova N.V. Psychological features of the semantic sphere development of informal subcultures representatives. - On the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to research of psychological features of semantic sphere development of active members of prosocial informal subculture in youth and adulthood. The paper analyzes the main scientific approaches to the study of the problem of the semantic sphere of personality and its correlates. The essence of the social phenomenon of informal subculture and features of its functioning in society are revealed. The theoretical structural model of development of the semantic sphere of the personality belonging to the informal subculture is given. The results of psychological features of the components of the semantic sphere of the participants of the informal subculture: their ontogenetic dynamics, age and sex differentiation are empirically studied and analyzed. The comparative analysis of features of development of semantic sphere of members of informal and traditional cultures is carried out.

Key words: semantic sphere, meanings, escapism, needs, values, semantic life orientations, self-actualization, adaptation, ontogenetic dynamics, age and gender features, informal subculture, “informals”.

Підписано до друку 17.03.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 069
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.